

ОСОБЛИВОСТІ УСУНЕННЯ ВІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ ЗА УКРАЇНСЬКИМ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

РУБАН Олена Олександрівна - кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

ORCID ID: 0000-0002-8602-0517
DOI 10.32782/EP.2021.4.23

У статті досліджено підстави усунення особи від права на спадкування за чинним цивільним законодавством України та в окремих закордонних правових системах. У статті, на підставі осмислення законодавчих актів та судової практики, вказується, що усунення від права на спадкування спадкоємців за законом та за заповітом можливе лише на підставі рішення суду. Розглянуто підстави усунення від права на спадкування за законодавством Німеччини, Болгарії, Іспанії, Австрії тощо. Досліджено судову практику з питань визнання недійсним свідоцтва про право на спадкування обов'язкової частки у спадщині.

Ключові слова: спадкування, спадкування за законом, заповіт, усунення від права на спадкування

Постановка проблеми

Загальновідомо, що кожна наступна черга спадкоємців за законом отримує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім винятків, встановлених статтею 1259 Цивільного Кодексу України [1] (далі – ЦК України).

Зазначені у статті 1224 ЦК України підстави усунення особи від права на спадкування після конкретного спадкодавця передбачають можливість усунення від права на спадкування у чітко визначених випадках спадкового правонаступництва і не по-

збавляють цю особу права претендувати на спадщину після смерті інших спадкодавців.

Вимагати усунення спадкоємця від права на спадкування може особа, яка заінтересована в цьому і для якої таке усунення зумовлює пов'язані зі спадкуванням права та обов'язки (збільшення частки у спадщині, зміна черговості одержання права на спадкування), одночасно необхідно подати позов про одержання права на спадкування з підстав, визначених у частині 2 статті 1259 ЦК України.

На цей час у системі реєстру судових рішень знаходиться більше ніж мільйон справ з питань спадкових відносин, з яких щодо питань усунення від права на спадкування більше ніж 100 тис. справ. Ця статистика також яскраво відображає актуальність тематики дослідження особливостей усунення від права на спадкування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питанням спадкування і, зокрема, щодо зміни черговості спадкування, судових спорів із спадкових правовідносин, колізій при спадкуванні було присвячено наукові праці Ромовської З. В., Кухарєва О. Є., Чуйкової В. Ю., Спасибо-Фатєєвої І. В., Фурси Є. І., Заїки Ю.О., Солтиса Н. Б., Проценко В. В., Рябоконт Є. О та інших.

Метою статті є дослідження особливостей усунення від права на спадкування за українським та європейським законодавством.

Виклад основного матеріалу

У пункті 4 листа «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.13 р. № 24-753/0/4-13 Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ визначив, що усунення від права на спадкування спадкоємців за законом та за заповітом можливе лише на підставі рішення суду [2].

Першою підставою для позбавлення права на спадкування є умисне позбавлення життя спадкодавця чи будь-якого з можливих спадкоємців або вчинення замаху на їхнє життя. Оскільки зазначені діяння є кримінально караними, то вони повинні бути підтверджені вироком суду, постановою про закриття кримінальної справи з nereабілітуючих підстав, які є самостійною та достатньою підставою для усунення від права на спадкування.

Особи, які умисно створювали перешкоди спадкодавцеві щодо складання заповіту, внесення змін або скасування заповіту і, як наслідок, сприяли виникненню права на спадкування; батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав; батьки та повнолітні діти, які ухилялися від обов'язку утримувати спадкодавця, – усуваються від спадкування на підставі закону. Отже, ще однією підставою усунення від права на спадкування є порушення положень статей 202 та 203 Сімейного кодексу України [3], якими передбачено, що повнолітні діти зобов'язані утримувати своїх батьків, які є непрацездатними та потребують матеріальної допомоги, мають тяжкі хвороби, інвалідність або є безпомічними. І, як наслідок, застосування судом частини 5 статті 1224 ЦК України для усунення від права на спадкування за законом.

При розгляді справ відповідної категорії суди нерідко постановляють рішення про усунення від спадкування спадкоємця, коли у справі немає жодного доказу про умисне ухилення спадкоємця від надання допомоги спадкодавцю, крім того факту, що сторони не спілкувалися протягом тривалого часу, ігноруючи при цьому статті 10, 60 та 214 Цивільно-процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), відповід-

но до яких кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, а також встановити у судовому порядку факт ухилення особи від надання спадкодавцеві допомоги, так і факт перебування спадкодавця в безпорадному стані через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво та потребу спадкодавця в допомозі цієї особи.

Ухилення особи від надання допомоги спадкодавцеві, який потребує допомоги, полягає в умисних діях чи бездіяльності особи, спрямованих на уникнення від обов'язку забезпечити підтримку спадкодавцю. Тобто ухилення, пов'язане з винною поведінкою особи, яка усвідомлювала свій обов'язок, мала можливість його виконувати, але не вчиняла необхідних дій. Таким чином, ухилення характеризується умисною формою вини.

Рішенням Апеляційного суду Дніпропетровської області від 13 червня 2012 року (Провадження № 22-ц/490/5294/12 Справа № 2/401/78/12) частково скасовано рішення суду першої інстанції та задоволено позовні вимоги щодо скасування рішення про усунення від права на спадкування. Детальний розгляд матеріалів справи показав, що факт навмисного ухилення відповідача від догляду за матір'ю є недоведеним. А тому рішення в частині усунення його від права на спадкування є незаконним і повинне бути скасоване [4].

Рішенням Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 04 січня 2018 року (Справа № 541/1588/17, номер провадження 2/541/39/2018) [5] відмовлено у позові щодо усунення від права на спадкування за законом. Позивачка належними та допустимими доказами не довела, хоча відповідно до ст. 81 ЦПК України, то є її обов'язком, як того, що спадкодавець потребувала допомоги саме від відповідачки ОСОБА_2, а остання умисно ухилялася від виконання свого обов'язку, мала можливість його виконувати, але не вчиняла необхідних для цього дій, так і знаходження матері у безпорадному стані при наявності допомоги з її (позивачки) боку, адже вона стверджує, що проживала разом з матір'ю і здійснювала за нею необхідний догляд.

Зважаючи на вище викладене, суд ухвалив рішення, що відсутні правові підстави, зазначені у статті 1224 ЦК України для усунення відповідачки ОСОБА_2 від права на спадкування.

Варто зазначити, що за законодавством інших країн коло підстав для усунення від права на спадкування значно ширше. Згідно із положеннями статті 3 Закону Болгарії «Про спадкування» усувається від права на спадкування особа, яка безпідставно звинуватила спадкодавця у вчиненні злочину, покаранням за який передбачено позбавлення волі [6].

У Цивільному Кодексі Іспанії передбачено інші випадки усунення від права на спадкування. Згідно із статтею 756 ЦК Іспанії позбавляються права на спадкування особи, засуджені за дії, спрямовані проти спадкодавця, його дружини (чоловіка), нащадків або предків; батьки, які залишили своїх дітей, примушували їх до зайняття проституцією чи вчиняли проти них розпусні дії; повнолітній спадкоємець, який знав про насильницьку смерть спадкодавця і не заявив про це органам слідства протягом одного місяця з дня смерті спадкодавця тощо [7].

Згідно з німецьким законодавством, не обов'язково складати заповіт. Заповіти надають спадкодавцеві більше контролю над тим, як розподіляється його майно та майно після їх смерті. Однак, якщо вони не складуть заповіт, тоді відбудеться правонаступництво. За законним правонаступництвом найближчі родичі спадкодавця опиняться у порядку спадкування. У цьому випадку подружжя та діти будуть на першому місці з батьками, якщо вони не матимуть дітей, щоб передати свої активи.

Слід зазначити, що хоча складання заповіту дійсно дає заповідачеві певний контроль над тим, як поведуться з майном, він не має повного контролю. Німецьке законодавство передбачає обов'язкову частку спадщини (*der Pflichtteil*). Це стосується дітей та подружжя/партнера померлого, а також деяких інших членів сім'ї залежно від ситуації. Найважливіший аспект *der Pflichtteil*, який слід пам'ятати, - це те, що дітей та деяких інших членів сім'ї (законних

спадкоємців) не можна залишати без спадкування. З цього правила є деякі винятки, і спадкоємці за законом дійсно мають право відмовлятися від своїх прав на спадщину, а також бути усуненими від права на спадкування у випадках, передбачених §2339 Німецького цивільного уложення, що передбачає усунення від права на спадкування у випадку, коли спадкоємець шляхом обману або погрози примусив спадкодавця скласти або скасувати заповіт [8].

Якщо заповідач хоче уникнути спорів між спадкоємцями, можна запобігти цьому шляхом здійснення кількох дій. Очевидний крок, який можна зробити, - це залишити індивідуальну власність різним особам. Звичайно, при здійсненні такого поділу також слід враховувати обов'язкову частку у спадщині, тому залишити її окремим особам може бути важко. Інший варіант - подарувати землю спадкоємцеві. Відповідно до законодавства Німеччини це може зменшити вартість майна для *der Pflichtteil*, але ця вартість не зменшується повністю. Вартість майна/подарунка зменшується на 10% на рік, коли мова йде про *Pflichtteil*. Якщо подарунок був зроблений в останній рік життя спадкодавця, то вся вартість подарунка включається до вартості спадщини. Навпаки, якщо подарунок був зроблений за п'ять років до смерті спадкодавця, то 50% вартості подарунка включається до вартості спадщини. Якщо пройде десять років, то подарована власність більше не включатиметься у спадщину, якщо мова йде про *der Pflichtteil*. Однак подароване майно повинно бути у володінні та підпорядкуванні особи, яка отримує подарунок. Колишній власник не може бути фактичним власником за лаштунками.

Доволі часто судами розглядаються справи про визнання недійсним свідоцтва про право на спадкування обов'язкової частки у спадщині.

Обов'язковий спадкоємець наділений правом на спадкування у разі, якщо: - він взагалі не вказаний у заповіті як спадкоємець; - він прямо позбавлений права на спадкування змістом заповіту; - частка спадщини цієї особи визначена змістом заповіту в меншому розмірі, ніж це встанов-

лено законом. Відтак особа закликається до спадкування за правом на обов'язкову частку у спадщині всупереч волі заповідача, який прямо чи опосередковано позбавив таку особу права на спадкування [9].

У рішенні колегії суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Дніпропетровської області від 23 грудня 2015 року (Провадження № 22-ц/774/7467/15 Справа № 183/8068/13-ц) [10] зазначається, що суд першої інстанції дійшов помилкового висновку, що відповідач не має права на обов'язкову частку у спадщині, оскільки право на обов'язкову частку у спадщині мають тільки ті обов'язкові спадкоємці, які або зовсім усунені заповітом від спадщини, або наслідували за законом та / або за заповітом таку частину майна спадкоємця, яка є меншою від належної їм обов'язкової частки.

Незважаючи на імперативний характер ст. 1241 ЦК України, суди в окремих випадках безпідставно розширюють коло осіб, наділених правом на обов'язкову частку у спадщині, визнаючи таке право, зокрема, за співмешканцями спадкодавця, які проживали з ним без реєстрації шлюбу [11].

Право на обов'язкову частку у спадщині за правилом § 2303 Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) мають нащадки, батьки та один з подружжя, якщо вони усунені від спадкування розпорядженням на випадок смерті. При цьому відповідно до § 2317 BGB право вимагати обов'язкову частку у спадщині переходить у порядку спадкування та підлягає передачі [8, с. 695-699].

За австрійським цивільним кодексом нащадки спадкоємця, позбавленого заповідачем спадщини, можуть вимагати лише обов'язкову частку, але у разі якщо позбавлений спадщини спадкоємець пережив спадкодавця (§ 780 ABGB) [12].

Як роз'яснено у п.19 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» при визначенні розміру обов'язкової частки в спадщині враховуються всі спадкоємці за законом першої черги, увесь склад спадщини, зокрема, право на вклади в банку (фінансовій установі), щодо яких вкладником було зроблено

розпорядження на випадок своєї смерті, вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу. За згодою особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, належна їй частка визначається з майна, не охопленого заповітом. У разі незгоди ця частка визначається з усього складу спадщини. Суд може зменшити розмір обов'язкової частки у спадщині з урахуванням відносин між спадкоємцем та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення, зокрема майнового стану спадкоємця. Позбавлення особи права на обов'язкову частку судом ЦК України не передбачає, хоча особа, яка має право на обов'язкову частку, може бути усунена від права на спадкування відповідно до статті 1224 ЦК України.

Висновки

Отже, положення статті 1224 ЦК України є імперативними та містять вичерпний перелік як підстав для усунення від права на спадкування, так і суб'єктів, на яких ця норма поширюється. Жодного застереження про можливість усунення від права на спадкування інших осіб або інших підстав для усунення спадкоємців не передбачено. Але з урахуванням стрімкого руху рекодифікації цивільного законодавства, адаптації та модернізації національного законодавства до законодавства країн Європейського Союзу напрямком удосконалення деяких спірних питань у спадкових відносинах, зокрема, щодо підстав усунення від права на спадкування є можливість їх розширення. Можна додати до переліку підстав усунення від права на спадкування наступні: завдання спадкодавцю або членам його сім'ї тілесних ушкоджень середньої тяжкості або тяжких ушкоджень, які призвели до повної або часткової втрати працездатності; завдання шкоди, що призвела до психічних розладів; завдання шкоди репутації спадкодавця; при доведенні обставин, що свідчать про складання або скасування заповіту під примусом, оманою чи хвилюванням за своє життя, життя своїх рідних тощо.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відом. Верхов. Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).
2. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.13 р. № 24-753/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text> (дата звернення 18.09.2021)
3. Сімейний кодекс України: Закон від 10 січня 2002 р. № 2947-III. Відом. Верхов. Ради України. 2002. №№ 21-22. ст. 135 (зі змінами)
4. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 13 червня 2012 року (Провадження № 22-ц/490/5294/12 Справа № 2/401/78/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25109539>)
5. Рішення Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 04 січня 2018 року (Справа № 541/1588/17, номер провадження 2/541/39/2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71429254>)
6. Закон Бґлария за наследство в сила от 30.04.1949. URL: <http://www.lex.bg/bg/laws/Idoc/2121542657> (дата звернення 27.09.2021)
7. Spanish Civil Code, approved by Royal Decree of July 24, 1889. Ministerio De Justicia, 2013. P. 132, 133.
8. Гражданское уложение Германии: Вводный закон к Гражданскому уложению Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einföhrungsgesetz; пер. с нем. / В. Бергманн, введ., сост.; науч. ред. Т. Ф. Яковлева. 4-е изд., перераб. Москва : Инфотроник Медиа, 2015. С. 705.
9. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 12: Спадове право / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ФО-П Колісник А.А., 2009. С. 201.
10. Рішення колегії суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Дніпропетровської області від 23 грудня 2015 року (Провадження № 22-ц/774/7467/15 Справа № 183/8068/13-ц). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54623979>. (дата звернення 28.09.2021р.)
11. Рішення апеляційного суду Полтавської області від 17 листопада 2015 р., судова справа № 22- ц/786/2680/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53502469> (дата звернення: 10.09.2021).
12. Всеобщий гражданский кодекс-Австрии / пер. с нем. С.С. Маслова. Москва: Инфотроник Медиа, 2011. С. 133.

Olena O. Ruban, Department of Civil Law No. 2 Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Pushkinskaya Str., Kharkiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-8602-0517, e-mail: ruban281984@gmail.com

EXCLUSION OF HEIRS FROM INHERITING UNDER UKRAINIAN AND EUROPEAN LEGISLATION

The article examines the grounds for removal of a person from the right to inherit under the current civil legislation of Ukraine and the grounds for such disinheritance in certain foreign legal systems. The article, based on the interpretation of legislative acts and judicial practice, states that the removal from the right to inherit of heirs by law and by will is possible only on the basis of a court decision. The grounds for disinheritance under the laws of Germany, Bulgaria, Italy, Austria, etc. are considered.

Exclusion of an heir from inheriting may be demanded by a person who is interested in it and for whom such exclusion determines the rights and obligations related to the inheritance (increase of the share in the inheritance, change of the order of inheritance, etc.).

It applies to persons who intentionally prevented the testator from making a will, amending or revoking the will and, as a result, contributed to the right to inherit; parents after a child in respect of whom they have been deprived of parental rights, parents and adult children who evaded the obligation to support

the testator are removed from the inheritance by law.

According to the Article 3 of the Bulgarian Law on Inheritance, a person who has unjustifiably accused the testator of a crime punishable by imprisonment is removed from the right to inherit.

The Spanish Civil Code provides for other cases of disinheritance. According to the Article 756 of the Civil Code of Spain, it concerns a person convicted of actions directed against the testator, his wife (husband), descendants or ancestors; parents who abandoned their children, forced them into prostitution or committed lewd acts against them; an adult heir who knew about the forcible death of the testator and did not report it to the investigating authorities within one month from the date of the testator's death, etc.

Under German law, it is not necessary to make a will. Wills give the testator more control over how his property is distributed and used after their death. However, if they do not make a will, then there will be a succession. According to the legal succession, the closest relatives of the testator will be in the order of inheritance. In this case, spouses and children

will be in the first place with their parents if they do not have children to transfer their assets to.

Examining the current legislation of Ukraine and the statements by the Supreme Court of Ukraine, it is proved that deprivation of a person's right to a mandatory share can not be based solely on a court's decision, although a person entitled to a mandatory share may be removed from the right to inherit in accordance with the Article 1224 of the Civil Code.

The list of grounds for removal from the right to inherit may be expanded, to which the following grounds may be added: causing to the testator or members of his family of moderate or severe bodily injuries that resulted in total or partial disability; causing bodily harm that led to mental disorders; damaging the reputation of the testator; when it is proved the making or revocation of a will was conducted by the testator under duress, deception or concern for their lives, the lives of their relatives, etc.

Keywords: inheritance, inheritance by law, will, removal from the right to inherit